
(ПОСТ)СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ: спроби концептуалізації

*Кожній добі притаманний власний,
специфічний різновид війн. [...] Кожна війна
мала б, отже, власну теорію, якби навіть
скрізь і завжди люди були налаштовані на
те, щоб створювати теорії війни на ґрунті
філософських принципів*

К. ФОН КЛАУЗЕВИЦ. Про війну, 1832

Смисловий вимір соціальних конфліктів як актуальний предмет сучасних конфліктологічних досліджень

Наприкінці 2013 року Україна опинилася у пеклі трагічних та досить специфічних подій, осмислення й навіть визначення яких стало проблемою для дослідників, які, як виявилось, не мають ні чіткої методології аналізу, ні навіть релевантної термінології для опису таких процесів. Українська ситуація не є унікальною: на початку ХХІ сторіччя світ охопила хвиля революцій та війн нового типу, які здійснюються новими методами та мають нові об'єкти ураження. Різні автори позначають такі війни як смислові (Г. Почепцов), психологічні (Дж. Фулер), війни метафор (Ю. Богомолів) або символів (В. Багдасарян); концептуальні (І. Голомшток), метафізичні або психоісторичні (А. Фурсов), консьцієнтальні (від англ. consciousness — свідомість, С. Жаботинська), війни слів (К. Щоткіна), війни за душі (В. В'ятрович), за ідентичність (О. Забужко), за пам'ять або спогади, гібридні, семантичні, поняттєві, ментальні, війни цінностей тощо.

Потік різноманітних назв завжди свідчить про недостатню дослідженість і низький рівень осмислення того, що намагаються поійменувати. Втім, аналізуючи масив визначень, можна резюмувати, що всі вони так чи так підкреслюють нематеріальний рівень розгортання конфліктів, в яких відбувається боротьба не стільки технологій, скільки ідей, понять, образів, концепцій, уявлень, цінностей, ідей тощо. Для зручності подальшого викладу прийємо на рівні гіпотези, що загальним поняттям для всіх них є поняття *смыслу*, який, врешті-решт, визначає ставлення людини до світу та співвідносить з нею будь-яке явище, подію чи предмет. Потреба в наданні сенсу стає особливо сильною в кризові моменти індивідуального життя та життя суспільства, до яких належать і соціальні конфлікти. Відповідно, актуальним *предметом* дослідження сучасних соціальних конфліктів можна вважати їхній *смысловий чи світоглядний вимір*.

Спробою актуалізувати міждисциплінарний діалог у цьому напрямку став круглий стіл «Філософської думки» «Дискурс Революції Гідності», матеріали якого подано у цьому числі часопису. Загалом кажучи, як зазначають нечисленні дослідники цієї проблеми, «тема світоглядного протистояння ще не отримала належного висвітлення у науковій літературі. [...] Ми можемо констатувати майже повну відсутність вітчизняних праць подібної спрямованості, за виключенням хіба що поодиноких спроб» [Халіман, 2015: с. 261].

«Якщо ж ми звернемося до міжнародного досвіду осмислення зазначеної проблематики, — продовжує автор, — стан її розробленості теж може бути кваліфікований як далекий від завершеності, хоча й більш розвинений, ніж у вітчизняному дослідницькому контексті» [Халіман, 2015: с. 265]. Така характеристика уявляється істотним пом'якшенням ситуації: хоча тема війни *смыслів*, світоглядів, ідей, пам'ятей тощо «ширше у повітрі», прослизуючи у вигляді натяків, здогадок, інтуїцій у численних наукових та публіцистичних текстах, проте всі ці назви залишаються на рівні ефектних метафор, про концептуалізацію яких як наукових категорій поки що не йдеться. Проблема *смыслового виміру* соціального конфлікту як зіткнення систем *смыслів* та світоглядних протистоянь майже повністю залишається поза зоною уваги як дослідників соціальних конфліктів (предметом інтересу яких стає дедалі більше окремих граней та вимірів цього феномену), так і теоретиків *смыслу* (який за усіх часів був і залишається одним з фундаментальних питань філософії). Широко досліджені кожна сама по собі, ці дві проблеми не становлять єдиного предмета досліджень ні у вітчизняній, ні у західній гуманітаристиці.

«Повороти» в гуманітаристиці ХХ сторіччя та їх вплив на розвиток уявлень про соціальні конфлікти

Зазначені трансформації соціальних конфліктів відповідають загальним тенденціям трансформації сучасного суспільства: віртуалізації суспільного буття та «переміщенню» його в інформаційний та медіапростір; дедалі значнішій семіотизації дійсності, коли знаки виходять на

перший план, залишаючи фізичні референти на другому та навіть повністю нівелюючи їх; зростанню ролі комунікативного чинника в соціальних процесах та деяким суміжним тенденціям. Відповідно змінюється дослідницька оптика соціальних і гуманітарних наук. Тому для аналізу придатності наявних теорій соціального конфлікту і суміжних концепцій для осмислення сучасних конфліктів, слід здійснити принаймні короткий екскурс щодо загальних тенденцій розвитку гуманітаристики останніх десятиріч. У цьому процесі можна умовно виокремити три етапи.

Останню третину ХХ сторіччя відзначає низка теоретико-методологічних «поворотів», найбільш помітних в методології соціальних та гуманітарних наук¹. Серед таких, що матимуть найбільше значення для подальших міркувань, можна зазначити: другу хвилю *лінгвістичного* повороту та *семіотичний* поворот, що сягають корінням працю Л. Вітгенштайна, Ч. Пірса, Ф. де Сосяра, Г. Фреге, Ч. Мориса; *комунікативний* поворот, точкою відліку якого можна вважати праці Ю. Габермаса, К.-О. Апеля, Н. Лумана, та поворот *дискурсивний*, який, завдяки усвідомленню ролі комунікації, з кінця 1960-х років стає, так би мовити, уточненням повороту лінгвістичного; *нарративний поворот*, що постає у працях А. Данто, Г. Вайта, Ф. Р. Анкерсмита, Дж. Грифіна та інших, внаслідок якого роль універсального об'єкта гуманітарних досліджень приписують нарративу як специфічній формі дискурсу; *прагматичний*, підґрунтям якого стає американський прагматизм Ч. Пірса та розділення Ч. Морисом семіотики на семантику, синтактику та прагматику, як поворот від проблематики свідомості до проблематики дії; *герменевтичний* (за визначенням Д. Гоя, 1993) або *інтерпретативний* (за визначенням Д. Бахман-Медик, 2006), що можна пов'язати з іменами М. Гайдегера, Г.-Г. Гадамера, Ж.-П. Нансі, Ж.-П. Дерида, П. Рикера; *когнітивний*, пов'язаний з іменами Дж. Брунера, Дж. Мілера, У. Найсера, Ж. Піаже, А. Ньюела, Г. Саймона, як спроба розглянути діяльність людини за тими самими принципами, що й роботу автомата (комп'ютера); *пiкторальний* (за визначенням Дж. Мітчела, 1992) чи *іконічний* (за визначенням Г. Бьома, 1994) як поворот у пошуках засадової ролі у формуванні реальності від мови до візуального образу, символу; *медіальний* (Р. Марґрайтер, 1997) як визнання того, що будь-які граничні засади конституювання реальності — мова, образ, комунікація тощо — мають медіальну основу, адже все, що є даним людині у сприйнятті, є даним їй через певні засоби — медіа; *просторовий* (термін Е. Соїа, 1989), що сягає корінням працю М. де Серто, Ф. Броделя, Р. Козелека та не лише вводить поняття простору, ландшафту, топології до царини постійного інтересу як гуманітарних, так і природничих наук, але й концептуалізує простір не як об'єктивну

¹ Хоча виникнення магістральних концепцій, що стали теоретичною базою зазначених «поворотів», здебільшого відбувалося в першій половині ХХ сторіччя, масове прикладне втілення вони дістали пізніше. Це дає змогу виокремити як своєрідну «добу поворотів» саме останню третину ХХ сторіччя.

фізичну даність, а як плинний, мінливий соціальний конструкт; *подієвий*, підготований працями М. Блока, Л. Февра та Ф. Броделя, завдяки яким після тривалого панування безподієвої парадигми відбувається, згідно з П. Нора, «повернення події», а також її реінтерпретація у конструкціоністському, герменевтичному ключі.

Ці та інші, досить різні, але взаємопов'язані, антипозитивістські та антибіхевіористські за своєю суттю повороти вводять у дослідження соціального інтерсуб'єктивний чинник, щоразу наново ставлячи питання про те, чим опосередковувана (чи, радше, конституйована) реальність та від імені якої інстанції затверджуються й легітимізуються смисли в ситуації відмови від безапеляційного закріплення цього права як за об'єктивною реальністю класичної науки, так і за індивідуальним суб'єктом науки некласичної. Від повороту до повороту роль такої інстанції віддають культурі, мові, знаковим системам, системам візуальних образів, комунікативним актам тощо. Осмислення таких інстанцій фактично означає перехід від дослідження безпосередньо спостережуваного до того, що безпосередньо не спостережуване, від стабільного до плинного, від даного до сконструйованого. *Об'єктом* дослідження стає не мова як така, а дискурс чи наратив; не соціальні структури, що об'єктивно існують, а соціальна реальність, яку щомиті конструюють та реконструюють безліч суб'єктів; не географічні ландшафти, а плинні нефізичні простори тощо.

Тому закономірно, що з *методологічної* точки зору всі повороти передбачають перехід від позитивного спостереження соціальних явищ і феноменів до їх археології, реконструювання, розуміння, інтерпретації. Відповідно, місце поширених досі структуралістських, функціоналістських, позитивістських методів фактично в усіх галузях соціального й гуманітарного знання майже одночасно впевнено посідають методи семіології, герменевтики, феноменології, дискурс-аналізу, когнітивної науки та інші.

В соціології це шлях від соціології розуміння М. Вебера, Г. Зимеля та В. Дильтея через становлення символічного інтераціоналізму Дж. Міда та І. Гофмана, етнометодології Г. Гарфінкеля та феноменологічної соціології А. Шюца (1920–30-ті роки) до соціального конструкціонізму Т. Бергера і П. Лукмана (1960-ті роки), соціальної семіотики (М. Голідей, 1970-ті роки), соціолінгвістики тощо. В психології — поширення феноменологічної психології (насамперед у тому вигляді, в якому її сприйняли в другій половині ХХ сторіччя Л. Бінсвангер, К. Ясперс, Ф. Перлз, Е. Страус, Е. Мінковські та ін.), психолінгвістики тощо. В культурології — розвиток семіотики культури, культурної семантики, лінгвокультурології. Це виникнення дискурс-аналізу, дискурсивної лінгвістики, перехід від нормативної етики до етики дискурсу; становлення методів наративного аналізу чи наратології, наративної історії, наративної психотерапії; інтерес до просторової та подієвої проблематики в широкому колі дисциплін від філософії до економіки; формування цілої ніші когнітивних наук, зокрема, когнітивної лінгвістики, когнітивної історії, когнітивної психології тощо.

Якщо останню третину ХХ сторіччя характеризує формування нових теоретико-методологічних парадигм та їх проникнення у більшість соціальних та гуманітарних дисциплін із відповідною зміною об'єктів інтересу та дослідницького інструментарію останніх, то **кінець ХХ — початок ХХІ сторіччя можна схарактеризувати як період конкретизації нових методологій** для дослідження різноманітних явищ і феноменів соціального буття та розвиток вузькоспеціальних прикладних досліджень. Саме в останні роки виокремлюються такі специфічні напрямки, як семіотика одягу, семіотика фотографії, музична семіологія, семіотика мистецтва, семіотика права, політична семантика, політична метафорологія, семіотика масової комунікації, семіотика соціальних мереж; юридична чи правова, політична, кримінальна лінгвістика; політична дискурсологія, політична метафорологія; герменевтика права, юридична герменевтика, герменевтика мистецтва, політична герменевтика, історична герменевтика, документознавча герменевтика та інші.

Зміна теоретико-методологічної парадигми гуманітаристики у бік інтерпретації, схоплення плинного та багатовимірного уявляється особливо актуальною для ефективного дослідження соціальних конфліктів, які є точкою перетину різних інтересів та світоглядів, зіткнення інтерпретацій. Але ж, хоч як це парадоксально, вихід досліджень соціального конфлікту за межі позитивістського розуміння як у вітчизняній, так і у світовій науці відбувається досить повільно порівняно з іншими дослідницькими напрямками. На відміну від згаданих вище вузькоспеціальних досліджень різних соціальних феноменів, поки що відсутні підстави говорити про перспективи формування методологій, які можна було б означити, наприклад, як герменевтику, феноменологію, семантику соціального конфлікту тощо.

Поширеною є думка про те, що теорія конфлікту, формальне виокремлення якої як самостійного міждисциплінарного напрямку досліджень, а не складової більш широких теорій, традиційно пов'язують з працею Л. Козера «Функції соціального конфлікту» (1956) та подальшими дослідженнями Р. Дарендорфа, К. Боулдинга та інших, кинула виклик позитивістським течіям та структурно-функціональному підходу, що домінували в соціальних науках того часу. Тому її часто подають як антипозитивістську, часто-густо розуміючи структурний функціоналізм та теорію конфліктів як дві магістральні та конкурувальні парадигми макросоціологічної теорії (наприклад, Н. Смелзер, Дж. Ритцер).

Утім, інші автори схильні бачити в соціологічній теорії конфліктів ті ж самі вади, що притаманні структурно-функціональній традиції. Наприклад, Р. Колінз, витоки теоретичних поглядів якого перебувають у феноменології та етнометодології, ще 1975 року визнавав соціальні структури невіддільними від конкретної людини, яка конструє їх у взаємодії з іншими людьми. «Якщо більшість теоретиків конфлікту вважали, що агент відчуває примус зовнішніх сил, то Колінз заявляв, що актор постійно створює і відтворює

соціальну організацію» [Ритцер, 2002: с. 153–154]. Відповідно, «теоретик конфлікту має досліджувати такі явища культури, як переконання та ідеали, з точки зору інтересів, ресурсів і влади» [Ритцер, 2002: с. 156].

Утім, навіть у сучасних теоріях конфлікту «базисом і водночас сполучною ланкою є соціологічна парадигма, точніше, один із її напрямків — структурний функціоналізм [...] Така структура знання про конфлікт ефективно пояснює сутність взаємин „система — функція”, але не „Я-в-конфліктності з Іншим” і найменше — транзакцію „конфліктне зіткнення — культура”. [...] При цьому культурна специфіка дискурсу є другорядною» [Кабылинский, 2015]. Насправді, пропонуючи нібито радикально опозиційний погляд на проголошений функціоналістами примат стабільності, порядку і консенсусу в суспільстві та віддаючи головну увагу протилежному боку суспільного буття — конфлікту, неспокою, нестабільності, мінливості, теорії конфлікту все ж таки формуються у смисловому полі структурного функціоналізму — нехай і як його антипод. Виокремлення теорії конфліктів як напрямку досліджень в середині 1960-х років відбувається у сфері соціології, і сьогодні, хоча предметом інтересу дослідників стає дедалі більше окремих граней та вимірів цього феномену, теорії конфлікту здебільшого продовжують розвиватися саме в цій системі координат, інтегруючи всі ці дослідження навколо соціологічного та, за великим рахунком, позитивістського ядра.

Закономірно, що стан залучення так званих постнекласичних підходів та методологій до досліджень соціальних конфліктів може бути схарактеризований як зародковий. Найяскравішим прикладом цього можуть бути змісти тих небагатьох підручників та навчальних програм з теорії та філософії конфліктів, що взагалі переходять від розгляду конфліктів та способів їх розв'язання в межах класичної структурно-функціональної парадигми до історії таких досліджень, більшість авторів яких обмежується розглядом типового набору філософських концепцій від Аристотеля до Т. Гобса; соціологічних концепцій К. Маркса, Г. Зимеля, В. Дильтея та ін.; психоаналітичних концепцій (З. Фрейда, Е. Фрома, Е. Берна); праць класиків теорії конфлікту (Л. Козера, Р. Дарендорфа та ін.); рідше — когнітивних концепцій (наприклад, М. Дрейча). Лінгвістичний [Даниленко, 2007] та когнітивний [Ішмуратов, 1996] підходи найчастіше подано у форматі окремих курсів та посібників; інші підходи висвітлено у кращому випадку на рівні поодиноких статей.

Схожою є й ситуація у західній гуманітаристиці, де навіть один з найпоширеніших постнекласичних напрямків дослідження соціальних конфліктів, а саме — семіотичний аналіз, С. Демарія, автор одного з перших, а ймовірно, й єдиного в Західній Європі курсу «Семіотика конфлікту», який стартує в університеті Болоньї у 2016/17 академічному році, схарактеризовує так: «у дослідженнях конфліктів, що наразі розгортаються в таких дисциплінарних галузях, як стратегічні студії, міжнародні відносини, міжнародне право, дослідження миру (peace studies), психологія і психіатрія [...]

вкрай мало чи зовсім ніякої уваги не приділяють взаємозв'язку між конфліктом, культурою та пам'яттю як семіотичними механізмами» [Demaria, 2015–2016].

Ця методологічна прогалина є тим більш помітною, якщо врахувати активність впровадження семіотичного, герменевтичного, комунікативного та інших зазначених підходів у дослідженнях інших сфер і феноменів соціального буття — від політики до релігії та освіти.

Звертаючись до висловленої на початку статті гіпотези про те, що актуальним предметом сучасних досліджень соціальних конфліктів має стати їхній смисловий вимір, доводиться визнати, що безпосереднє спостереження, навряд чи придатне для дослідження смислів навіть за умов стабільності, стає ще менш релевантним у ситуації конфлікту як точки невизначеності, мінливості, де не діють звичайні причинно-наслідкові зв'язки та закономірності повсякденного буття. Відповідно, наявні структура знання про конфлікт та методологія його дослідження майже не дають можливостей для дослідження його глибинних онтологічних засад, однією з яких є конфлікт смислів та світоглядів.

Постнекласичний горизонт дослідження соціальних конфліктів

Описана ситуація зумовлює актуальність розроблення відповідної теоретико-методологічної бази для досліджень сучасних соціальних конфліктів. Полегшує це завдання те, що, попри відсутність готових теоретико-методологічних моделей аналізу саме смислових трансформацій за умов соціального конфлікту, існують суміжні розробки, що впритул наближаються до розв'язання поставленого завдання.

Конфлікт як гра. Суттєвим внеском у дослідження соціальних конфліктів стало застосування для цього математичної теорії ігор, що сягає своїм корінням праць А. Курно та Ж. Бертрана у XIX сторіччі, Е. Ласкера, Е. Цермело та Е. Бореля на початку XX сторіччя та системно оформлюється 1944 року у працях Дж. фон Неймана та О. Моргенштерна. Хоча головною сферою застосування теорії ігор від самого початку й до сьогодні залишається економіка, існує чимало прикладів успішного її застосування для аналізу війн та інших соціальних конфліктів, зокрема, для аналізу поточного українсько-російського конфлікту [Ericson, Zeager, 2015].

Конфлікт як зіткнення можливих світів. Досить поширеною є також традиція осмислення соціального конфлікту засобами модальних логік та семантики можливих світів. Розуміння конфлікту як системи світів, пов'язаних модальними відносинами, додає до інструментарію дослідника соціальних конфліктів широкий спектр концепцій від Г. Фреге, В. Вітгенштайна, Д. Бочвара та С. Крипке до сучасних українських дослідників. За такого підходу конфлікт постає як багатовимірний процес, розіграваний у площинах, які перетинаються. Це призводить до значного методологічного зрушення: не претендуючи на опис ситуації «як вона є насправді», такий підхід

виявляє те, як уявляють ситуацію її учасники, а це і є одним з найважливіших компонентів, що формують саму ситуацію [Золян, 1996].

Конфлікт як знакова система. Можливість наблизитися до смислового виміру соціального конфлікту надають лінгвістичні та семантичні підходи, адже смисловий простір слід мислити не як суто ментальне утворення, а як таке, що частково виходить у фізичний світ, стаючи присутнім для людини завдяки втіленню у знакових системах, які й є головною формою існування смислів. Відповідно, соціальний конфлікт можна розглядати як знакову систему або лінгвістичний та, ширше, семіотичний феномен. Таким чином, дослідникові смислового виміру соціальних конфліктів стає у пригоді широкий спектр класичних і сучасних лінгвістичних та семіотичних концепцій, що нині розвиваються у щільному зв'язку з комунікативними та когнітивними підходами.

Тут слід відзначити виокремлення наприкінці 1990-х років за ініціативи російських та, пізніше, українських лінгвістів і соціологів *лінгвоконфліктології*, яка позиціонує себе як розділ прикладної лінгвістики, що вивчає мовні і мовленнєві конфлікти учасників комунікативного акту.

Потужний блок праць утворюють *дослідження мовних трансформацій окремих конфліктів* Б. Кагановича та А. Мазона (мова Великої Французької революції), А. Селіщева (мова Жовтневого перевороту 1917 року), В. Клемперера (мова нацистської Германії), Г. Гусейнова та М. Гелера («советська мова»), Л. Масенко (зокрема, мова сталінської доби), С. Золяна (мова Карабахського конфлікту) та ін.

Розширюючи поле інтересу від мови у вузькому лінгвістичному розумінні до знакових систем загалом, дослідник смислового виміру соціальних конфліктів отримує у розпорядження широкий спектр концепцій та методик семантики та семіології, а також їх численних відгалужень. Корпус таких праць можна простежити від досліджень Р. Барта, який першим звертає увагу на семіотичний вимір конфлікту (хоча й на побутовому рівні у формі скандалу) [Барт, 2001: гл. 27]; *загальну семантику*, засновану А. Коржибські у 1930-х роках та адаптовану для аналізу мов соціальних конфліктів С. Золяном [Золян, 1996: с. 96–105]; дослідження зв'язку семіотичних систем та влади В. Багдасаряна, на думку якого «революції починаються на семіотичному рівні», та інші.

Окреме місце у цьому переліку посідають перші дослідження мовного виміру українського конфлікту останніх років, зокрема, С. Жаботинської (перше системне дослідження неологізмів Євромайдану [Жаботинская, 2015]), Н. Трач (аналіз слоганів та речівок Революції Гідності [Трач, 2015]), Р. Семківа (дослідження сатирико-гумористичного дискурсу Революції Гідності), Р. Воробйової та О. Шевченка (дослідження метафорики Майдану), Є. Більченко (дослідження семантичного виміру Майдану) та ін.

Конфлікт як дискурс. Додавання до такого підходу комунікативної складової уточнює предмет дослідження, яким стає вже не мовний чи се-

міотичний, а дискурсивний простір, де процес смислотворення відбувається як складова процесу інтерсуб'єктивного діалогу, або радше полілогу. Якщо семіотичний аналіз соціального конфлікту дає змогу створити, так би мовити, його «семіотичний портрет», статичний знімок чи зріз конфліктної події, то аналіз дискурсу, даючи змогу врахувати комунікативні процеси, демонструє, як відбувається процес зіткнення семіосфер, їх протистояння.

Тут у пригоді стають праці Н. Лумана, Ю. Габермаса, Р. Колінза та інших, де конфлікт, нехай і не як головний предмет дослідження, розглянуто у взаємозв'язку з комунікацією, мовою, текстом, дискурсом; широке коло праць у галузі комунікативної філософії — від представників Франкфуртської та Берлінської шкіл до українських філософів: А. Єрмоленка, М. Поповича, О. Солодкої, Л. Ситніченко, А. Лоя, В. Малахова та інших; а також великий масив досліджень медіакомунікацій — від О. Тофлера, М. Маклюєна, М. Кастельса і далі.

Конфлікт як простір. Нові теоретико-методологічні горизонти дослідження соціальних конфліктів відкриває менш поширене, але продуктивне розуміння їх у річищі просторового підходу, коли простір, насамперед соціальний, постає не як даність, відображувана (нехай і по-різному) в різних людських описах, а як конструкт, конституйований у відповідних практиках. З поширенням глобальних засобів масової інформації та комунікації ареною розгортання соціальних конфліктів дедалі більше стає віртуальний, медійний, інформаційний простір, який, утім, з необхідністю перетинається з простором фізичним, подекуди «проривається» в нього, «виходить на поверхню», заторкуючи об'єкти фізичного світу та життя людей. Теза про те, що простір події став гіперпростором з багаторазовим заломленням, а простір війни остаточно став неевклідовим», сформульована Ж. Бодриаром 1991 року та розкритикована А. Сокалом і Ж. Брикмоном 1997 року, сьогодні, десять років по тому, уявляється вельми слушною (навіть не лише як метафора), адже змішаний віртуально-фізичний простір соціального конфлікту вже не вписується у звичну евклідову систему координат, стаючи саме таким, яким його уявляв Бодриар та інші представники постмодерну: не суцільним, а уривчастим, розірваним, не збіжним з простором географічним.

Нове сприйняття простору в останні роки сприяє лавиноподібному поширенню просторових метафор для позначення нефізичних просторів: мовного, комунікативного, дискурсивного, медійного, інформаційного, економічного, культурного тощо. Закономірним продовженням цього шерегу стає виокремлення та дослідження простору соціального конфлікту як специфічного нефізичного простору. Це, зокрема, дає змогу зняти та зробити доступними для аналізу такі нерозв'язні в межах жорсткої традиційної системи координат розбіжності, як визначення просторових меж розгортання конфлікту, а враховуючи зазначену вище специфічність хронотопу соціального конфлікту як події — і його часових меж. Наприклад, питання про те, чи слід обмежувати Революцію Гідності географічними межами Майдану

Незалежності чи Києва, або ж включати в ці межі східні області України, Крим чи навіть Європу і так далі, знімається розумінням того, що «Майдан — не просто місце у центрі Києва і навіть не лише подія, яка відбулася [...]». Це передусім процес навіть не оновлення, а перевстановлення держави силою безпосереднього народовладдя» (курсив мій. — І. Я.) [Пролеєв, 2014].

Конфлікт як подія. Ще в іншому ракурсі соціальний конфлікт постає в межах подієвого підходу, коли відбувається реінтерпретація самого концепту «подія» в сучасній гуманітаристиці, а саме, перехід «від каузальної схеми експлікації, в якій подію описують у висхідному порядку, від її початку, від минулого до майбутнього, до витлумачення події у низхідному порядку, від її кінця, тобто до інтерпретації (герменевтики) події, яка щоразу утворює родовище смислу і потік нових потенційностей» [Fournier, 2010]. Можна навести чимало прикладів інтерпретації соціального конфлікту як події в її онтологічному розумінні. Історичні події, такі як революції, визначають як «Schlüsselereignis („ключова подія)”, за термінологією Б. Вандельфельса» (В. Кебуладзе), вважаючи за необхідне говорити «не просто про революцію, але саме про „подію революції”... із «суттєвими онтологічними та епістемологічними наслідками» (А. Магун). Відповідно, загальною підставою, яка дає змогу конкретизувати концепт «революція», є саме концепт «подія» (О. Борисова).

Водночас чимало авторів простежує зв'язок події та знакових систем, розуміючи подію як різке і несподіване зміщення семантичного поля (В. Подорога) або як перерву чи призупинення процесу семіозису (У. Еко). Також часто підкреслюють, що подія не просто пов'язана з мовою, але конститується у ній, адже «безмовна подія похована під землею» (Ж. Дельоз), «подія існує лише тоді, коли вона описана як подія» (А. Грякалов) тощо. Відповідно, «інтерпретація події — це не просто опис об'єктивного, а те, що конститує подію» (В. Дем'янков), тобто зв'язок мови та події є двобічним: не лише мова стає конститутивним чинником події, але й подія змінює всі виміри суспільного життя, у тому числі мову та, ширше, знакові системи, стаючи чинником семантичних змін.

Конфлікт як герменевтичний феномен. Просторові та подієві тлумачення соціального конфлікту, поширені значно менше, ніж лінгвістичні, семіотичні чи комунікативні, фактично залишаються на рівні епізодичних згадок у працях різних авторів. Утім, за такого підходу соціальний конфлікт, успадковуючи специфіку концептів події та простору, розкриває дослідникові нові грані, непомітні в оптиці інших підходів, та, відповідно, спонукає відшукувати інші методи аналізу.

Відповідно, соціальний конфлікт як подія «реалізує себе (актуалізується) у безлічі інтерпретацій, жодна з яких не отримує переваги над іншою, [...] що увіходять до складу модальності події і визначають порядок її здійснення» [Подорога, 2010]. Закономірно, що у такому конфлікті смислів, головною формою перебігу якого стає боротьба за право змінювати спів-

відношення між предметами, знаками та їхніми смислами, перемагає завжди той, чия інтерпретація дійсності є найбільш переконливою та сприймається найбільшою кількістю людей.

На думку В. Кебуладзе, це дає підстави стверджувати, що за умов соціального конфлікту (та, ширше, історичної події) не спрацьовують однозначні причиново-наслідкові зв'язки, тож пояснювати такі події за допомоги позитивістськи зорієнтованої методології неможливо. Понад те, тут узагалі некоректно вживати поняття наукової об'єктивності, адже якщо вона й є, то лише на перетині, переплетенні багатьох абсолютно різних інтерпретаційних моделей. Відповідно, більш коректним уявляється не дослідження конфлікту самого по собі, а дослідження його інтерпретацій, тобто того, як він маніфестує себе у життєсвіті людей, що з ним стикаються.

Таке розуміння соціальних конфліктів надає до розпорядження дослідника поки що майже не вживаний для цього інструментарій феноменології і герменевтики, даючи змогу осмислити соціальний конфлікт як конфлікт інтерпретацій (зокрема, Г. Тульчинський); звернутися до напрацювань історичної герменевтики, до різноманітних сучасних, «постповоротних» концепцій історії, в яких історія постає як соціальний конструкт; концепцій соціальної пам'яті тощо.

Нові горизонти та виміри дослідження здатні відкрити когнітивна парадигма та розроблення **когнітивної теорії конфлікту**, якій, зокрема, присвятив кілька праць А. Ішмуратов. Констатація спільної природи **соціального конфлікту і карнавалу**, на яку звертали увагу чимало дослідників, зокрема С. Аверінцев, В. Кантор, К. Кормер, О. Михайлюк, С. Кропотов, Д. Гольє та ін., дає змогу застосувати для їх осмислення семіотичну теорію карнавалу М. Бахтіна й суміжні концепції. Нові грані соціального конфлікту висвітлює його осмислення в контексті інших особливих станів суспільного буття, зокрема **ритуалу** [Edelman, 1990], що відкриває простір для аналізу символічного, семіотичного виміру конфліктів, адже ритуалізація людської поведінки передбачає істотне підвищення в ній ролі символів.

Висновки

Цей далеко не повний перелік можливих ракурсів нечіткого, небінарного, непозитивного, постнекласичного осмислення соціальних конфліктів наявно демонструє розмаїття граней і вимірів соціального конфлікту, що залишаються поза зоною традиційної конфліктологічної дослідницької оптики, а також спонукає до відкриття нових та підчас неочікуваних горизонтів їх осмислення. Це зумовлює актуальність пошуку нової аналітичної оптики, що дасть змогу схопити сутність соціальних конфліктів як зіткнення систем смислів, що відбувається у некласичному хронотопі, через нові засоби комунікації.

Значний обсяг напрацювань, які можуть бути корисними для цього, вже існує у вигляді дієвих алгоритмів дослідження окремих вимірів соціаль-

ного конфлікту — мовного, символічного, просторового, подієвого, комунікативного тощо. Інтеграція цих напрацювань навколо єдиного онтологічного стрижня здатна забезпечити умови для глибокого осмислення соціального конфлікту як цілісної системи. Виходячи з головних положень статті, таким стрижнем доречно вважати не фізичний, технологічний, політичний та навіть інформаційний чи ціннісний, а саме смисловий вимір соціального конфлікту.

Досягнення цієї мети можливе лише як результат системної роботи представників різних галузей знань, що передбачає: а) реконцептуалізацію соціального конфлікту як об'єкта наукового дослідження; б) визначення його ключових елементів як предметів такого дослідження; в) формування релевантного дослідницького вокабуляру; г) інтеграції в єдиній епістемологічній сітці розрізнених, станом на сьогоднішній день, структур знання про смисловий вимір соціального конфлікту; д) формулювання дієвої методології дослідження таких конфліктів; е) винайдення алгоритму практичних дій щодо їх урегулювання через коригування мовних, семантичних, символічних та інших суміжних процесів.

Флагманом у розробленні такої методології може стати Україна, яка наразі переживає унікальний досвід саме смислової війни, можливо, «першої у світі», що дає змогу, з одного боку, розробити та верифікувати теоретичні моделі, а з іншого — проілюструвати їх на конкретному матеріалі. Сьогодні створення системної теорії та методології дослідження смислового простору соціальних конфліктів та, ширше, соціальних змін набуває першочергової значущості як для України, що опинилася в центрі конфлікту, так і для цілого світу, для якого загроза чергової світової війни після нетривалого затишшя знов стала реальністю.

Є підстави сподіватися, що одним з кроків у цьому напрямку стане проведення круглого столу «Дискурс Революції Гідності», репрезентованого у цьому числі часопису «Філософська думка», та реалізація однойменного проекту, що планується впродовж найближчого року.

ДЖЕРЕЛА

- Барт, Р. (2001). *S/Z*. Москва, Эдиториал УРСС.
- Даниленко, О. Я. (2007). *Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории — к формированию социокультурных идентичностей*. Вильнюс, Европейский гуманитарный университет.
- Жаботинская, С. А. (2015). *Язык как оружие в войне мировоззрений майдан — антимайдан. Словарь-тезаурус лексических инноваций: Украина, декабрь 2013 — декабрь 2014. Интернет-издание*. Киев, УАКЛиП.
- Золян, С. (1996). Проблема и конфликт: модально-семантический анализ. *Полис*, 4, 96–105.
- Ішмуратов, А. Т. (1996). *Конфлікт і згода: основи когнітивної теорії конфліктів*. Київ.
- Кабылинский, Б. В. (2015). *Культур-философские основания эпистемологии конфликта* : Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13. Философская антропология, философия культуры. Санкт-Петербург.

- Подорога, В. А. (2010). Событие. *Новая философская энциклопедия. Интернет-версия издания*. Москва, Мысль.
- Пролеєв, С. В. (2014). Феномен Майдану: словник опису. Доповідь на круглому столі «Ідеології Майдану». *Філософська думка*, 6, 21–26.
- Ритцер, Д. (2002). *Современные социологические теории*. Санкт-Петербург, Питер.
- Трач, Н. (2015). «Разом - сила»: *Риторика українського спротиву*. Київ, Кліо.
- Халіман, М. А. (2015). Світоглядне протистояння: атрибути та форми. *Гілея: науковий вісник*, 98, 261–265.
- Demaria, C. (2015–2016). *Semiotics of Conflict: Course Program*. S.l., University of Bologna.
- Edelman, M. (1990). *Politik als Ritual*. Frankfurt am Main, New York.
- Ericson, R. E., Zeager, L. A. (2015). Ukraine Crisis 2014: A Study of Russian-Western Strategic Interaction. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 2, 21, 153–190.
- Fournier, M. (2010). Le retour de l'événement. Le revue pour le livre «Renaissance de l'événement. Un défi pour l'historien: entre sphinx et phénix». François Dosse, Puf, 2010, 352 p. *Sciences Humaines*, 7 septembre, 2010. Mode d'accès: http://www.scienceshumaines.com/le-retour-de-l-evenement_fr_26083.html.

Статтю одержано 10.08.16

REFERENCES

- Barthes, R. (2001). *S/Z*. [In Russian]. Moscow, Editorial URSS. [= Барт, 2001].
- Danylenko, O. Y. (2007). *The language of conflict in a transforming society: from construction of the history to formation of social and cultural identities*. [In Russian]. Vilnius, European Humanities University. [= Даниленко, 2007].
- Demaria, C. (2015–2016). *Semiotics of Conflict: Course Program*. University of Bologna. [= Demaria, 2015–2016].
- Edelman, M. (1990). *Politik als Ritual*. [In German]. Frankfurt am Main; New York. [= Edelman, 1990].
- Ericson, R. E., Zeager, L. A. (2015). Ukraine Crisis 2014: A Study of Russian-Western Strategic Interaction. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 2, 21, 153–190. [= Ericson, Zeager, 2015].
- Fournier, M. (2010). Le retour de l'événement. Le revue pour le livre “Renaissance de l'événement. Un défi pour l'historien: entre sphinx et phénix”. François Dosse, Puf, 2010, 352 p. [In French]. *Sciences Humaines*. Retrieved from: http://www.scienceshumaines.com/le-retour-de-l-evenement_fr_26083.html. [= Fournier, 2010].
- Ishmuratov, A. T. (1996). *Conflict and agreement: the basics of cognitive theory of conflict*. [In Ukrainian]. Kyiv. [= Ішмуратов, 1996].
- Kabylynskii, B. V. (2015). *Cultural and philosophical foundations of epistemology of the conflict*. [In Russian]. Saint Petersburg. [= Кабылинский, 2015].
- Khaliman, M. A. (2015). Worldview confrontation: attributes and forms. [In Ukrainian]. *Gileya*, 98, 261–265. [= Халіман, 2015].
- Podoroga, V. A. (2010). Event. [In Russian]. *New Encyclopedia of Philosophy: Internet version*. Moscow, Thought. [= Подорога, 2010].
- Proleev, S. (2014). The phenomenon of the Maidan: descriptive vocabulary. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 6, 21–26. [= Пролеєв, 2014].
- Ritzer, G. (2002). *Modern sociological theory*. [In Russian]. Saint Petersburg, Piter. [= Ритцер, 2002].
- Trach, N. (2015). “Together - the power”: *The rhetoric of Ukrainian resistance*. [In Ukrainian]. Kyiv, Clio. [= Трач, 2015].
- Zhabotynska, S. A. (2015). *Language as weapon in the war of worldviews. Maidan — Antimaidan: A thesaurus of lexical innovations (Online edition)*. [In Russian]. Kyiv, UAcliP. [= Жаботинская, 2015].

Zolian, S. (1996). The problem and the conflict: modal-semantic analysis. [In Russian]. *Polis*, 4, 96–105. [= Золян, 1996].

Received 10.08.16

Іллі Ясна

(POST)MODERN SOCIAL CONFLICTS: LOOKING FOR THE CONCEPT

The article opens a set of publications aiming to discover the essence of contemporary social conflicts which “migrate” from material plane to informational (symbolic, semantic etc.) plane, and to find out relevant methods of research and regulation of such conflicts. We assume, that the semantic space or dimension of social conflict must be the main subject of postmodern theories of conflict. Thus, we have to raise the question about the suitability of existing concepts and methodologies for such analysis.

To get an answer, we review methodological changes which are taking place in humanities and social sciences since the last third of the twentieth century within a set of paradigmatic «turns». This excursion lets us to make a conclusion that the process of renewal of theoretical and methodological approaches in the conflict studies goes on much slower than similar changes in neighboring research areas. To fill this methodological gap, modern researches of social conflicts should pay more attention to linguistic, semiotic, hermeneutic and other methodological approaches which can provide a basis for postnonclassical methodology of social conflicts research. It lets us to consider that social conflict arises in unusual perspectives: as a sign system, discourse, event, space, game, carnival, ritual, collision of possible worlds etc. Ukraine, which is currently going through a unique experience of such new kind of war, which can be described as “notional” or “semantic”, may become one of the flagships in the creation of such methodology.

Keywords: social conflict, theory of conflict, conflictology, semantics of conflict, semantic war, war of notions, war of meanings

Ясна, Іллі — бакалавр філософії, магістр релігієзнавства, здобувач ступеню кандидата філософських наук, керівник дослідницького проекту «Дискурс Революції Гідності». Сфера наукових інтересів — соціальні смисли і смислотворення, культурна і соціальна семантика, новітні медіа, сучасні війни.

Yasna, Illi — bachelor of philosophy, master of religion studies, PhD student, head of research project „Discourse of Revolution of Dignity”. Academic interests: social senses and sense-creating, cultural and social semantics, new media, modern wars.
